

Rummets och miljöns betydelse för val av dryck diskuteras likaledes och får förklara paradoxen att kaffe, som betraktas som en kvinnlig dryck, i själva verket är manlig om man utgår ifrån att män dricker 5,3 koppar/dag mot kvinnors 4,4! Det förklaras med att platsen för dryckens tillredning är köket, en traditionell kvinnlig domän. Miljöns könsprägling spiller sålunda över på dryckens könsbestämning.

I kapitlet En klassrelaterad smak diskuteras dels relationerna mellan mat, umgänge och alkohol, dels drycken i sig och smaken som klassmarkör. Drycken som behandlas är alkohol, inte kaffe, vilket åter styrker intrycket av obalans mellan valet av forskningsobjekt. En bestickande iakttagelse är hur själva måltidsformen anses vara en nödvändig ram eller förutsättning för alkoholintag inom medelklass, medan vanan i arbetarklass är att först äta och sedan dricka. Vidare kan medelklassen förlägga drickandet till vilken dag som helst i veckan, medan man i arbetarklass tenderar att förlägga det till helgen. För att förstå dessa stereotyper hänvisar författaren till den allmänna uppfattningen (normen) hur något bör vara. De olika klassernas schablonbilder om varandras val är grundmurade, som t.ex. stereotypen att vin, konjak och whisky är medelklassdrycker medan öl och snaps är arbetarklassens. Det uppmärksammas också att det är mannens vanor som får representera klassen som helhet. Att t.ex. arbetarkvinnor hellre väljer vin än öl uppmärksammas inte när arbetarklassen ska positioneras.

Detta är en avhandling där författaren utifrån sitt empiriska material väcker och ställer många spännande frågor till ett vardagligt, men aktuellt och ofta problematiskt, samhällsfenomen. Diskussionen leder också i många fall till intressanta rön och påståenden som författaren argumenterar för med hjälp av litterära och teoretiska hänvisningar. Avhandlingen har en tilltalande form och fotoillustrationerna är valda med omtanke, även om jag ibland skulle önskat utförligare bildtexter.

Eva Londos, Jönköping

Elin Bommenel: *Socketförsöket. Kariesexperimenten 1943–1960 på Vipeholms sjukhus för sinnesslöa*. Arkiv, Lund 2006. 377 s., ill. English summary. ISBN 91-7924-199-9.

En man stiger av tåget på Lunds järnvägsstation. Det är Medicinalstyrelsens generaldirektör Johan Axel Höjer

som har kommit på besök. Året är 1943. Han ska omedelbart fortsätta ut till Vipeholms sjukhus, en anstalt för 800 s.k. svårskötta sinnesslöa och epileptiker. Där ska han träffa sjukhuschefen Hugo Fröderberg och inleda ett samtal om möjligheterna att genomföra en stor undersökning om karies. Så börjar historikern Elin Bommenels avhandling *Socketförsöket. Kariesexperimenten 1943–1960 på Vipeholms sjukhus för sinnesslöa*.

Inrättandet av Folktandvården 1938 hade bl.a. fått till följd insikten om svenskarnas dåliga tandstatus. Vad var det som orsakade karies? Hur skulle den kunna förebyggas? Mellan 1945 och 1955 genomfördes på Vipeholm det hittills största medicinska experimentet i Sverige. Verksamheten startade med profylaktiska vitaminförsök. 1947 inleddes kariesprovocerande experiment med kola, toffee, choklad och söta drycker. 1951 avslutades försöken, vars resultat publicerades 1953.

Bommenels syfte, eller mål som hon väljer att kalla det, är att ”berätta” om forskningsprocessen inom Vipeholmsexperimenten. På ett ställe säger hon att studien ”handlar om hur trovärdighet för resultaten skapades i spänningsfältet mellan vetenskaplig framgång och offentlig kritik” (s. 55). Författaren ansluter sig till s.k. Science & Technology Studies (S&TS) och framförallt till Bruno Latours och Steve Woolgars *Laboratory Life* (1979), som handlar om vägen från ofärdig kunskap till publicerade fakta.

Två huvudfrågor etableras i avhandlingen: Hur gick det dagliga forskningsarbetet till på laboratoriet i Vipeholm? Hur skapades trovärdighet för resultaten (s. 66)? Metoderna att registrera karies diskuterades ingående före experimenten. Man övervägde fotografering, ett slags typologiserad registrering av all synlig karies, gipsavgjutning samt en registrering av all karies på en tand på varje undersökt person. Objektivitet ansågs nåbar genom att reducera den mänskliga insatsen i mätandet till ett minimum och genom att utesluta alla vårdande insatser.

Bommenel menar att den vetenskapliga praktik som skulle stabilisera kunskaperna om orsakerna till karies och göra dem till en latoursk svart låda av självklarheter inte fanns när Vipeholmsundersökningen sjösattes. Forskningsprocessen var därför en öppen förhandling. En orsak till detta var att det inte hade ansetts existera vare sig en godtagbar registreringsmetod eller ett användbart undersökningsmaterial.

Försöken inleddes alltså med ett profylaktiskt vitaminförsök 1946 som avslutades 1 ½ år senare. Detta försök gav inget vetenskapligt resultat. Patienterna mådde

bättre men någon förbättrad tandhälsa kunde inte iakttas. Däremot fick forskningsstationen möjlighet att trimma in rutiner och hierarkier samt utforma gemensamma mål och resultat.

Kolhydratförsöket sjsattes i augusti 1947 samtidigt som vitaminförsöket och dess resultatlöshet ”glömdes”, trots att det gav tillfälle att utarbeta de metoder som med framgång skulle komma att användas i kolhydratförsöket. Berättelsen om god forskning, skriver Bommenel, koncentreras till framgångsrika resultat, inte vägen dit.

Sammanlagt 780 personer ingick i försöksmaterialet. 150 tillhörde personalen. Försökspersonerna var indelade i grupper som fick olika kost med olika mängder kolhydrater. En grupp fick så få kolhydrater som möjligt, en annan fick sött och klibbigt vetebröd till kaffet. De tre s.k. sötsaksgrupperna fick sockerlösning vid måltiderna och däremellan kolor och toffees i varierande grad. I de senare grupperna kunde man efter åtta månader registrera ökad kariesaktivitet.

Det underlättade att forskningsmaterialet i huvudsak utgjordes av sinnesslöa patienter som inte behövde betraktas som individer utan som just ett material. Några etiska diskussioner tycks, enligt Bommenel, inte ha förekommit som inbegrep de intagnas deltagande i försöken. Diskussionerna om vad försöken medförde för patienterna verkar ha varit knutna till risken att få irreparabla tandskador.

Författaren följer forskningsresultaten tillbaka till myndigheternas och politikens sfär. Med stöd av Vipeholmsförsöken talade man om att försöka minska sötsakskonsumtionen och att öka kunskapen om munhygien. Resultaten från sockerförsöken användes och omsattes till upplysningsfilmer, affischer, radioprogram och upplysningskrifter, dock aldrig med direkt hänvisning till forskningsstationen på Vipeholm.

Objektivitet var, och är väl fortfarande, ett nyckelord för den goda forskningen. Om man vill misstänkliggöra ett forskningsarbete ska man med andra ord dra fram dess sociala omständigheter. Och det är det som Elin Bommenel bl.a. gör. Vipeholmsförsöken var tillräckligt små i omfattning för att hon ska kunna iakttä de enskilda forskarna som individer liksom den sociala miljö som upprättades på försöksstationen.

Ytterligare en fiende för den goda forskningen var, och är, politiken. Att låta forskning smutas ner av en alltför tät relation till den politiska sfären riskerade att omintetgöra resultatens vetenskapliga giltighet. Istället hävdades den standardiserbara iakttagelsen, kontrol-

lerbar och jämförbar för andra forskare.

Den här avhandlingen handlar om förutsättningarna för vetenskaplig kunskapsproduktion. Bommenel tar oss med på en resa genom ett projekt som de flesta nog känner till för den etiska kollapsen. Men hennes undersökning handlar inte om etik utan om de processer, verktyg och tillämpningar som vetenskap kräver och genererar. Hon tar upp en rad frågor som berör vetenskapens praktiker, såväl öppet formulerade som mer tystlåtna. Hur skapas exempelvis vetenskaplig trovärdighet? Vilka instrument och vilka material erkänns som användbara respektive forskningsbara? På sådana frågor finns inga givna svar. Därför är de föremål för förhandling, en förhandling om vilken *Sockerförsöket* kan sägas kretsa.

Men det är oundvikligt att drabbas av den etiska frågan kring denna odontologiska forskning på Vipeholm. Frågan kretsar kring dels patienternas deltagande i försöket, dels den vägning som gjordes av dessa patienters ”insats” som s.k. forskningsmaterial och det stora folkhälsoprojektet i vilket tandhygien var en del. Författaren väjer inte för dessa frågor men de ligger inte i hennes undersöknings huvudfåra. Det gör däremot det etiska problem som uppmärksammades i samtiden och som var knutet till sötsaksindustrins sponsring av projektet. Hade industrins intressen tillåtits påverka forskningsresultaten? Det var en fråga som riktades både till den interna vetenskapliga diskussionen men också till den politiska sfären som skulle komma att omsätta resultaten i tandhygieniska kampanjer.

Ska man vara kritisk, och det ska man ju vara, har Bommenels beskrivning av sjukhuset en del övrigt att önska, vilket inte är så konstigt eftersom det inte är hennes huvudsakliga undersökningsområde. Likväl tycker jag att det är litet onödigt att ta sjukhusets årsberättelsers beskrivningar som intäkt för hur patienter upplevde vardagen. Författaren menar också att patienterna, under sockerförsökens inledande år, stängdes in på Vipeholm för att skydda samhället mot deras hotande fertilitet. Snarare var det väl så att hotet ansågs ligga hos de fertila individer som låg strax under den s.k. normala intelligensen. För dessa individer fanns andra anstalter.

Människorna som utgjorde ”materialet” framträder givetvis inte som individer i den här undersökningen. De är och förblir ett material, en massa, som försöksstationens och anstaltens personal hade att hantera och skapa just ett material av. Försöksstationens personal framställs däremot som individer som fattar beslut och som lever i sociala relationer som i sin tur påverkar

forskningen. Förutom att tillföra undersökningen kunskap om forskningsprocessen ger det liv åt framställningen. Bommenel skriver utmärkt och man vill helt enkelt veta hur det går med försöken, resultaten och forskarna. För att vara en avhandling är det så nära en sidvändare man kan komma.

Avhandlingens gestaltning bygger också på ett outtalat backstage- och frontstage-perspektiv som Elin Bommenel utnyttjar framgångsrikt. När samhället är fixerat kring trovärdiga resultat är hon mer intresserad av hur dessa resultat kommer till och hur de görs trovärdiga, i relation både till samhället och till den inomvetenskapliga miljön. Är man intresserad av forskning är det givetvis drabbande läsning. Gungflyet ligger i farlig närhet. Vad som betraktas som vetenskapligt bevisat och sant visar sig vid närmare granskning ha sina utgångspunkter i en uppsättning självklara, etablerade och tysta överenskommelser vars närvaro långt ifrån alltid är uppenbar utan snarare befinner sig i den svarta lådan.

Lars-Eric Jönsson, Lund

Jan Turtinen: *Världsarvets villkor, intressen, förhandlingar och bruk i internationell politik*. Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm 2006. 220 s. ill. English summary. ISBN: 91-85445-41-X.

Världsarv är ett nytt slags fenomen som säger något fundamentalt om världspolitik, globalisering och en förändrad syn på vår omvärld. Tidigare nationellt definierade problem har globaliserats, vilket ger myndigheter nya utsiktspunkter och uppgifter. Unesco tillhör de organisationer som går i spetsen för denna utveckling, genom att skapa ett moraliskt och retoriskt tryck. I Jan Turtinens avhandling är det spelet bakom världsarvet som granskas. Syftet är att analysera ”hur världsarvet som komplext fenomen skapats och fortsatt skapas transnationellt i byråkratiska och diplomatiska förhandlingsprocesser av en mångfald aktörer, på och mellan platser i ett spänningsfält av politiska och ekonomiska intressen”. Enklare kunde kanske syftet ha skrivits: Varför har världsarv blivit så poppis och hur funkar det? Turtinen vill särskilt uppmärksamma strider och förhandlingar, hur aktörer försöker styra och hur världsarven blir verktyg för andra intressen än de som uttrycks i världsarvskonventionen. Frågor som ställs är: Hur kom världsarvskonventionen till? Hur går det till att skapa världsarvsobjekt? Vilka är aktörerna och

var äger verksamheten rum? Vilka är verksamhetens förutsättningar och villkor?

Ämnet är alltså världsarv som global och internationell politik. Turtinen hävdar att ett vanligt sätt att se på internationella organisationer är som inflytelserika aktörer som utövar sitt inflytande genom att ”skapa och sprida föreställningar om globala problem och deras lösning”. Så bör man också se det här menar han. Världsarvsskaparna har inga maktmedel att ta till, istället överenskommelser som kommer till stånd genom en ny världsbild, som samtidigt identifierar problem som söker sina lösningar och tillhandahåller lösningar som söker sina problem. Men det är samtidigt för enkelt. Världsarv är inte ett avgränsat, homogent fenomen som det råder samförstånd kring. Världsarv kan inte förklaras bara med att Unesco lyckats sprida sina idéer om problem och lösningar, utan också med att världsarv blivit en attraktiv resurs för många olika slags aktörer i många olika sammanhang. Det gör fenomenet komplext, fragmenterat och präglad av motsättningar och strider. Turtinen vill ta sig in bakom den skenbart självklara och entydiga bild världsarvsaktörerna håller fram av sig själva och visa att ”saker och ting inte säkert hänger ihop” (s. 37).

Turtinen vill skriva in sin studie i tre större sammanhang. Ett är globalisering. Världsarvstanken lyfter fram mänskligheten som en global föreställd gemenskap med ett gemensamt moraliskt åtagande. På typiskt etnologiskt vis är det globaliseringens lokala vardag som lyfts fram, ”hur globalisering görs i form av en internationell bevarandepolitisk verksamhet”. Det andra sammanhanget är internationalisering, som har med stater agerande att göra. Unesco är en global aktör som måste kryssa fram mellan stater, vilket ger projektet speciella villkor. Det tredje sammanhanget är transnationellt – världsarv som något som flyter ut över alla gränser, genomkorsas och blandas, men som hålls ihop av verksamheten, sättet att arbeta.

Sin början hade avhandlingsarbetet i forskningsprojektet ”Transnationell reglering och stater omvandling”. Slutresultatet förhåller sig tydligt till två ganska olika forskningstraditioner. Den ena är statsvetenskapliga och sociologiska studier av organisationer och politik. Här är aktörskap ett viktigt begrepp, hur aktörer bildar nätverk som trots begränsade resurser skapar inflytande och utövar global politik genom att definiera spelplaner, kontrollera regler och strukturer. Turtinen menar att man i denna tradition fäst för mycket uppmärksamhet vid hur internationella organisationer utövar makt och